

ŞEHİD ALİ PAŞA KÜTÜPHANESİ

İstanbul'da
XVIII. yüzyıl başlarında
kurulan kütüphane.

Devlet adamlarıyla sanat erbabını himaye etmesi ve zengin kitap koleksiyonu ile tanınan Şehid Ali Paşa (ö. 1128/1716) tarafından İstanbul Şehzadebaşı'nda kurulmuştur. İstanbul'dan dışarıya kitap ihracını yasaklaması (Râşid, IV, 238) onun kitaba karşı olan ilgisini açıkça göstermektedir.

Şehid Ali Paşa'nın Rebîülâhîr 1128 (Nisan 1716) tarihli vakfiyesinde bu kütüphaneden söz edilmekte ve bir yerde, daha önce yaptığı vakfa ve Üskübî mahallesinde kurduğu kütüphaneye atıfta bulunulmaktadır (İstanbul Şer'iyye Sicilleri, Rumeli Sadâreti, nr. 189, vr. 48^b). Vakfiyede kütüphanenin bir taraftan Sultan Süleyman vakfının su kemeri ve iki taraftan Şehzade Camii imaret ve tabhânesi duvarı, bir taraftan da ana yol ile çevrildiği kaydedilmektedir. Kitâbesinden anlaşıldığına göre binanın yapımı 1127'de (1715) tamamlanmış, Ali Paşa kitaplarının bir bölümünü buraya vakfederek katalogunu hazırlamış ve kütüphane Mart 1716 tarihinde faaliyete geçmiştir.

Şehid Ali Paşa'nın 15 akçe yevmiyeli bir hâfız-ı kütüble 6 akçe yevmiyeli bir kütüphane nâzır-ı tayin ettiği bilinmekte ve bunların yetersiz olduğu görülmektedir. Ancak vakfiyede ihtiyaç duyulduğunda yeni kadrolar ihdas edilebileceği belirtilmiş, 1135 (1723) yılına ait muhasebe raporunda kütüphanede yeni personel görevlendirildiği kaydedilmiştir. Bu tarihte iki hâfız-ı kütüb, bir mücellit, bir ferrâş ve bir kapıcı görev yapmaktadır (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Dosyası, nr. 1). Daha sonraki bir muhasebe raporunda ise kütüphane kadrosundan ciltçinin çıkarıldığı görülmektedir (Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa Dosyası, nr. 2). Ardından kütüphanedeki hâfız-ı kütüb sayısı üçe çıkarılmıştır (BA, Cevdet-Maarif, nr. 3519; Ruûs, nr. 89, s. 112, 224). Vakfiyede hâfız-ı kütüblerle kütüphane nâzırlarının yapması gereken işler, kütüphanenin açılış kapanış saatleriyle açık olduğu günler ve kitapların sayımıyla ilgili esaslar belirtilmemiş, sadece kitaplardan kütüphane içinde yararlanılması şart koşulmuştur. Ali Paşa muhtemelen ileriki bir tarihte kütüpha-

ne koleksiyonlarını birleştirmeyi ve kütüphaneyi o zaman teşkilâtlandırmayı düşünmüş, ancak kütüphanenin açılışından kısa bir süre sonra şehid olması bu amacına ulaşmasını engellemiştir.

Kaynaklarda ve bazı araştırmalarda Şehid Ali Paşa'nın İstanbul'da sadece bir kütüphane kurduğundan bahsedilmekteyse de şimdiye kadar kullanılmayan iki vakfiyesi (bk. bibl.) incelendiğinde bu konudaki bilgilerin tashih edilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır. Safer 1127 (Şubat 1715) tarihli vakfiyesinden anlaşıldığına göre Ali Paşa ilk kütüphanesini İstanbul'da Vefa Üskübî mahallesindeki konağında kurmuştur. Üç katlı olan bu kütüphaneye koydurduğu çeşitli bilim dallarına ait kitapların bir katalogunu hazırlatmış (VGMA, nr. 628, s. 640), 10 akçe yevmiyeli bir hâfız-ı kütüb ile 5 akçe yevmiyeli bir nâzır-ı kütüb görevlendirmiş ve (VGMA, nr. 628, s. 645) kitapların kütüphane dışına çıkarılmasına izin verilmeyeceğini şart koşmuştur. Üsküdar Kuzguncuk'ta İstavroz semtindeki yalısının bir odasında oluşturduğu ikinci kütüphane için de 6 akçe yevmiyeli bir hâfız-ı kütüble 4 akçe yevmiyeli bir nâzır tayin etmiştir. "Talebe-i ulûmdan müstahik olanlar" kitapları burada okuyup yazacaklar ve Şehid Ali Paşa'nın ruhuna dua edeceklerdir (VGMA, nr. 628, s. 644). Öyle anlaşıyor ki Şehid Ali Paşa'nın Kuzguncuk'ta ve Üskübî mahallesinde kurduğu kütüphaneler özel mekânlarda bulunduğundan pek tanınmadığı gibi Ali Paşa'nın mallarının müsâderesiyle ortadan kalkmış, ancak halka açık olan Şehzadebaşı'ndaki kütüphane varlığını sürdürmüştür.

Ali Paşa'nın şehâdetinden hemen sonra mallarının sayımı yapılmış (Râşid, IV, 284) ve Ordu-yı Hümâyûn kadısı Sun'ullah Efendi'ye Muharrem 1129 (Aralık 1716)

tarihinde yazılan hatt-ı hümâyûnla paşanın vakfedilmiş mallarının ayrılıp diğerlerinin bildirilmesi istenmiştir. Kısa zamanda yapılan sayımla (BA, İbnülemin-Muharrerât-ı Husûsiyye, nr. 98) Ali Paşa'nın vakfettiği malları dışında kalan serveti müsâdere edilmiştir. Ancak kitap koleksiyonunun müsâderesi pek kolay olmamış, Şeyhülislâm Ebûishak İsmâil Efendi'den "felsefe ve nücum ve yalanlarla dolu şiir ve tarih kitaplarının vakfının câiz olamayacağına" dair fetva almak gerekmiştir. Bu fetvanın Ali Paşa'nın kitaplarının müsâderesine hukukî bir destek sağlamak amacıyla verildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla bu fetvadan hareketle XVIII. yüzyılda Osmanlılar'da hâkim olan zihniyet hakkında ileri sürülen fikirler (meselâ bk. Adıvar, s. 139) temelsizdir (Erünsal, s. 74-77). Hatt-ı hümâyûnlardaki bazı ifadeler Ali Paşa'nın bütün kitaplarını sağlığında vakfettiğine dair ipuçları vermektedir. Nitekim fetva metninde yer alan, "Zeyd 'mâlik olduğum kütüb ilme vakfolsun' deyip ba'dehû teslim ile'l-mütevellî edip tescil ettirdikten sonra fevt olsa" şeklindeki farazî şart ve hatt-ı hümâyûndaki "henüz vakfeylemek üzere haber verdikleri üç ciltte mestûr kitapları" ibaresi Ali Paşa'nın ölümünden önce bütün kitaplarını vakfettiğini düşündürmektedir. Bununla birlikte Ali Paşa'nın şehâdetinden sonra bulunmasında güçlükle çekilen vakfiyesinin bugün elde mevcut kopyaları kitapların vakıf işleminin yapıldığını ortaya koymaktadır.

Bu konudaki hatt-ı hümâyûnlarla vakfiyelerin incelenmesi Ali Paşa'nın sağlığında Şehzadebaşı'ndaki kütüphanesine koymadığı, fakat vakfetmiş olduğu değerli kitaplarının saray kütüphanesine kazandırılabilmesi için vakıfla ilgili hukukî bir kaideden yararlanılmaya çalışıldığını gös-

Şehid
Ali Paşa
Kütüphanesi –
Vefa /
İstanbul

termektedir. Aslında bu hukukî kaide pek sağlam görünmemektedir. Şeyhülislâm İsmâil Efendi her ne kadar, "Ol makûle kütübün vakfı müteâref değildir" demekleyse de vakıfla ilgili görüşler arasında kitap vakfının örfe câiz olduğu belirtilmekte ve kitaplar arasında bir ayırım yapılmamaktadır. Nitece olarak Şehid Ali Paşa'nın ölümünden önce kitaplarını üç kütüphaneye vakfettiğini, ancak vefatının ardından konak ve yalısındaki kütüphanelerde mevcut kitapların önemli bir kısmının müsâdere edildiği anlaşılmaktadır.

Şehid Ali Paşa'nın adını taşıyan kütüphane binası Şehzadebaşı'nda olup günümüzde Vefa Lisesi'nin bahçesi içinde Vefa Vakfı, Vefalılar Derneği binası olarak kullanılmaktadır. Şehid Ali Paşa Kütüphanesi diğer kütüphanelerden farklı bir mimariye sahiptir. Hassa başmimarı Kayserili Mehmed Ağa tarafından yapılan bina bodrum, zemin ve iç içe iki odası bulunan üst kattandır. Kütüphanenin batı cephesinde yuvarlak kemerli, zemini doldurulmuş bir çeşme ile merdiven altında bir mihrap nişinin yer aldığı namazgâhı bulunmaktadır. Biri giriş kapısında, diğeri içerde olmak üzere iki kitâbesi vardır (bk. KÜTÜPHANE [Mimarî]). 1895 depreminde bina hasar görmüşse de onarılmıştır. 1909'da açık olan vakıf kütüphaneleri listesinde Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'nin isminin yer almaması (BA, ME. KTV, nr. 4/120) muhtemelen bir süre kapalı kaldığını göstermektedir. 1933'te Süleymaniye Kütüphanesi'ne nakledilen Şehid Ali Paşa Kütüphanesi'nde (Dener, s. 53) 2843 yazma, altmış basma eser mevcut olup zengin koleksiyonun bir kısmını ihtiva etmektedir. Devr-i Hamîdî defterleri arasında katalogu basılmamış olan kitapların yazma katalogu vardır (Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2876, 2878).

BİBLİYOGRAFYA :

Şehid Ali Paşa'nın İstanbul'da Üskübî mahallesindeki konağında ve Kuzguncuk yanındaki İstavroz semtinde yalısında kurduğu kütüphanenin 1127 tarihli vakfiyesi: VGMA, nr. 628, s. 639-646; İstanbul Şer'iyye Sicilleri, Rumeli Sadâreti, nr. 188, s. 128-132; Şehid Ali Paşa'nın İstanbul'da Vefa'da kurduğu kütüphanenin 1128 tarihli vakfiyesi: İstanbul Şer'iyye Sicilleri, Rumeli Sadâreti, nr. 189, vr. 47^a-50^a; Râşid, *Tarih*, IV, 238, 284; Ahmed Refik [Altınay], *Âlimler ve Sanatkârlar*, İstanbul 1924, s. 332; Selim Nüzhet [Gerçek], *Türk Matbaacılığı*, İstanbul 1939, s. 39; Abdülhak Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*, İstanbul 1943, s. 139; Halit Dener, *Süleymaniye Umumi Kütüphanesi*, İstanbul 1957, s. 52-53; Özer Soy-sal, *Cumhuriyet Öncesi Dönem Türk Kütüphaneciliği* (doçentlik tezi, 1978), AÜ DTCF, s. 28;

Günay Kut – Nimet Bayraktar, *Yazma Eserlerde Vakıf Mühürleri*, Ankara 1984, s. 86-87; Erünsal, *Türk Kütüphaneleri Tarihi II*, s. 70-77, 171, 173, 178, 196, 203, 274; Ayşen Alpdoğan, "Şehit Ali Paşa Kütüphanesi", *Türkiyemiz*, sy. 35, Ankara 1981, s. 2; Ahmet Küçükakfa, "Şehit Ali Paşa Kütüphanesi", *Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni*, XXXII/3, Ankara 1984, s. 132-143; Esra Güzel Erdoğan, "Şehit Ali Paşa Kütüphanesi", *DBİst.A*, VII, 146-147.

İSMAİL E. ERÜNSAL

ŞEHİD-i BELHÎ

(شهيد بلخي)

Ebû'l-Hasen Şehîd b. Hüseyin
Cehûzâneki-yi Belhî
(ö. 315/927)

İranlı şair ve filozof.

Hayatı hakkında fazla bilgi yoktur. Babası Belh köylerinden Cehûzâneki olup kendisi Belh'te doğdu. Şiirlerinde övdüğü kişiler arasında Sâmânî Hükümdarı Nasr b. Ahmed (914-943) ve onun veziri, meşhur İslâm coğrafyacısı Muhammed b. Ahmed el-Ceyhânî'nin adları geçer. III. (IX.) yüzyılın sonlarına doğru bir ara Çağaniyân'a Emîr Ebû Ali Muhtâc b. Ahmed'in yanına gitti. Hemşehrileri edip, filozof ve coğrafya bilgini Ebû Zeyd el-Belhî ve Mu'tezile âlimlerinden Ebû'l-Kâsim el-Kâ'bî el-Belhî ile dost olduğu, hekim ve filozof Ebû Bekir Muhammed b. Zekerîyyâ er-Râzî ile aralarında mektupla münazara yaptıkları ve birbirlerine reddiye yazdıkları bilinmektedir. Uzun bir ömür sürdüğü kaydedilen Şehîd-i Belhî Safedî'ye göre 315'te (927) vefat etti. Safedî onun iki arkadaşıyla yakın bir zaman içinde öldüklerini, Kâ'bî'nin kendisinden bir süre sonra (319/931), Ebû Zeyd el-Belhî'nin de Kâ'bî'nin ardından (322/934) vefat ettiğini belirtir (*el-Vâfi*, XVI, 197). Zebîhullah Safâ 325 (937) yılında öldüğüne dair bir rivayet nakleder (*Edebiyyât*, I, 391). Rûdekî, Belhî'nin ölümü üzerine bir mersiye yazmıştır.

Farsça, Arapça ve bu iki dille karışık şiirler söyleyen, Fars edebiyatında ilk defa mülemma şiir yazan Şehîd-i Belhî, Rûdekî ile aynı değerde görülür. V. (XI.) yüzyıl şairlerinden Menûcihrî-i Dâmegânî, Rûdekî ile Şehîd-i Belhî'yi şair ve filozofların üstadı diye niteler. Ferruhî-i Sistânî bir şiirinde kendisinin de Rûdekî ve Şehîd-i Belhî gibi bir şair olduğunu vurgular. Şehîd-i Belhî şairliğinin yanı sıra kelâm ve felsefe alanındaki bilgisile de tanınmıştır. IV. (X.) yüzyıl filozoflarından Ebû Süleyman es-Sicistânî, *Tafîlûl lezzâtî'n-nefs elletî hi-*

ye lezzâtin bi'l-hakîkat 'alâ lezzâtî'l-beden adlı eseri Şehîd-i Belhî'ye nisbet eder ve bu eserde ruhanî lezzetlerin cismanî lezzetlerden daha üstün ve kalıcı olduğunu ifade eden cümlelerden alıntı yapar (*Müntehabû Şivânî'l-hikme*, s. 306-307). Râzî'nin lezzet konusunda Belhî'ye bir reddiye yazdığı bilindiğine göre (İbn Ebû Usaybia, s. 425; Mahmûd Necmâbâdî, s. 328), bu eserde onun görüşlerine aykırı fikirleri savunmuş olmalıdır. Şehîd-i Belhî'nin ayrıca iyi bir hattat ve müstensih olduğu belirtilmekte, Ferruhî onun hat sanatında üstat olduğunu bir beytinde ifade etmektedir. Nitekim Yâkût el-Hamevî de Belhî'yi "mütekellim" sıfatı yanında "verrâk" şeklinde de nitelemiştir.

Jan Rypka, Şehîd-i Belhî'nin Farsça'da rubâî sahasında ilk olgun örnekleri veren şairler arasında bulunduğunu söylerken şair Sîrûs-i Şemîsâ, yapı ve anlam olgunluğu bakımından ilk Farsça gazelin onun tarafından yazıldığını ileri sürer. Şehîd-i Belhî'nin tezkire ve sözlüklerde altı beyti Arapça, diğerleri Farsça olmak üzere 100 beyit civarında şiiri günümüze ulaşmıştır. Bunlardan anlaşıldığı üzere rubâî, kaside, gazel ve kıta dışında halen beş beyti mevcut bir mesnevisi vardır. Bu şiirler Fransızca çevirileriyle birlikte yayımlanmıştır (Gilbert Lazard, *Les premiers poètes persans (IXe-Xe siècle): Fragments rassemblés, édités et traduits*, I-II, Tahrân-Paris 1964, I, 20-21, 62-69; II, 23-39).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebû Süleyman es-Sicistânî, *Müntehabû Şivânî'l-hikme* (nşr. Abdurrahman Bedevî), Tahrân 1974, s. 306-307; Râdûyânî, *Tercümânû'l-belâğa* (nşr. Ahmed Ateş), Tahrân 1362 hş., s. 63, 83, 107, 108, ayrıca bk. nesreden in notu, s. 134-139; Yâkût, *Mu'cemû'l-üdeba'*, III, 68, 80; a.mlf., *Mu'cemû'l-büldân* (Cündî), II, 225; Avfî, *Lübâb*, II, 3-5; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnû'l-enbâ*, s. 416, 425, 426; Safedî, *el-Vâfi*, VI, 413; XVI, 197-198; Şibî Nu'mânî, *Şi'rû'l-'Acem* (trc. M. Taki Fahr-i Dâ'yi Gilânî), Tahrân 1368 hş., I, 19, 24, 25, 42; Safâ, *Edebiyyât*, I, 389-393; M. Ca'fer Mahcûb, *Sebk-i Horâsânî der Şi'r-i Fârsî*, Tahrân 1345 hş., s. 30-31; Sîrûs-i Şemîsâ, *Seyr-i Gâzel der Şi'r-i Fârsî*, Tahrân 1362 hş., s. 42-43; Bedîüzzaman Fîrûzânfer, *Sûhan ü Sûhanverân*, Tahrân 1369 hş., s. 16-18; Storey, *Persian Literature*, V, 196-198; J. Rypka v.dğr., *Tarih-i Edebiyyât-ı İrân* (trc. Keyhüsrev-i Kişâverzî – Vîrâster Behmen-i Hamîdî), Tahrân 1370 hş., s. 170; Mahmûd Necmâbâdî, *Mü'ellesât ve Muşannefât-ı Ebû Bekr Muhammed b. Zekerîyyâ-i Râzî*, Tahrân 1371 hş., s. 115, 236, 328; Bruzger, "Şehîd-i Belhî", *Dânîş-nâme-i Edeb-i Fârsî* (nşr. Hasan Enûşe), Tahrân 1378 hş., III, 597-598; F. C. de Blois, "Şahid", *EP* (İng.), IX, 208-209; Dihhudâ, *Luğatnâme* (Muîn), IX, 12897.

NURİ ŞİMŞEKLER